

Pohjanmaa vanhoissa kartoissa

NYGÅRD, HENRY ym. (2006). *Chartographia Ostrobothnica. Pohjanmaa vanhoissa kartoissa*. 224 s. + CD-Rom. Scriptum, Vaasa.

Teos on Etelä-Pohjanmaan rannikkoseudulla toimineen Henry Nygårdin johtaman työryhmän komea aikaansaannos. Sen lähtökohtana on Pohjanmaan ruotsinkielisen kotiseutuliiton vuonna 2004 Vaasassa järjestämä seminaari, jossa todettiin, että paikallishistoriallisessa tutkimuksessa vanhojen karttojen käyttö on jäänyt vähälle huomiolle. Päätettiin tehdä kirja, joka opastaa Pohjanmaan vanhan karttamateriaalin tuntemiseen ja käyttöön.

Työryhmän jäsenistä Jyväskylän yliopiston dosentti Heikki Rantatupa teki päätyön vastatessaan karttojen valinnasta ja teksteistä. Filosofian tohtori Nygård käänsi tekstit ruotsiksi. Teoksen suurikokoiset sivut ovat kaksipalstaisia siten, että suomen- ja ruotsinkieliset tekstit kulkevat sievästi rinta rinnan ja välillä karttojen lomassa. Rantatuvan etuna on se, että hän on päässyt työskentelemään kotimaakuntansa Etelä-Pohjanmaan karttojen kanssa. Paikallistuntemus lisää tällaisessa työssä sekä

asiantuntemusta että innostusta. Hänen taitonsa taustalla on myös osallistuminen jo vuonna 1998 maakirjakarttojen digitointiprojektiin silloisen maanmittaushallituksen arkistossa.

Kartat on kerätty ja analysoitu lähinnä Etelä- ja Keski-Pohjanmaalta. Sisämaassa tutkimusalue ulottuu Suomen- selän kuntiin, pohjoisessa linjalle Lestijärvi–Himanka ja etelässä Isojoelle. Nykynimitysten mukaan alue koostuu Etelä-Pohjanmaan, Pohjanmaan ja Keski-Pohjanmaan maakunnista. Kirjan sivuilla esitetään 119 karttaa lähdeviittauksineen. Lukija näkee nopeasti kartan vierestä sen tekijän, nimen ja valmistumisvuoden. Teksti kertoo sisällöstä. Kaikki työryhmän mielestä mielenkiintoiset kartat eivät ole sopineet kirjan sivuille. Siksi takakannen taskuun on liitetty CD-levyke, jossa on kaikkiaan 331 karttaa, joista osa on samoja kuin kirjassakin. Tämä on hyvä asia, koska levykkeen kuvat ovat keskimäärin selvempiä kuin painetut.

Ajallisesti Pohjanmaan karttakuvan kehitystä seurataan aivan alusta eli 1500-luvulta alkaen. Jo Wienin yliopiston professorin Jacob Zieglerin tunnetussa kartasta vuodel-

ta 1532 voidaan löytää nimet *Ostrobothnia*, *Corsholm* ja *Nepria* (Närpiö). Vain seitsemän vuotta myöhemmin ilmestyi Venetsiassa piispa Olaus Magnuksen *Carta Marina*, jossa piirrosten ohella on runsaasti paikannimiä, kuten *Karlabi* (Kaarlepyy), *Psore* (Pietersaari), *Vero* (Vöyri), *Kyro* (Kyrö) ja *Laya* (Laihia). Kyrönjokivarteen on merkitty ”Palio Kylä”, paljon kyliä. Ratkaisevasti Suomen karttakuva alkoi parantua 1600-luvulla, kun vuonna 1628 perustettiin Ruotsin maanmittauslaitos. Alettiin laatia tiluskarttojen ohella maantieteellisiä karttoja pitäjistä, kihlakunnista ja maakunnista.

Carl Gripenhielmin vuonna 1688 laatimassa valtakunnan uudessa yleiskartassa Pohjanmaan rannikolla on jo varsin paljon nimiä, mutta sisämaassa paikkojen sijainti ja jokien kulku tarkentui myöhemmin. Paikallistasolla tehtiin yksityiskohtaisia ja kauniita karttoja selvittäessä rajariitoja. Jotkut ikivanhojen nautintarajojen rajapisteevät ovat säilyneet sukupolvesta toiseen, kuten kartta Lappajärven seudusta vuodelta 1762 kertoo.

Kirja kertoo opettavaisesti myös siitä, miten karttoja aikanaan tehtiin. Mieliin palautetaan kenttämittauskursilta tuttu mittapöytätekniikka. Arvokkaita ovat opastukset vanhojen karttojen karttamerkkeihin. Jokaisella maanmittarilla oli omanlaisensa merkien ja värien käyttö. Karttojen suurin kaunistus oli kompassiruusu, joka oli kartantekijän henkilökohtainen puumerkki.

Teoksen ensimmäisen suuren kokonaisuuden muodostavat maakirjakartat, joita alueella tehtiin 1680-luvulta vuoteen 1712. Ahkerin maanmittari oli Peter Uhm, joka laati noin 250 karttaa. Hän piirsi erityisen paljon uudistilojen verokarttoja. Kaikkiin pitäjiin kartoittajat eivät ehtineet ennen kuin Suuri Pohjan sota keskeytti mittaukset. Täten tiluskarttoja pitääjää kohden saattoi kertyä vain 10–20 kappaletta, mutta monet niistä olivat hienoja esittäessään peltojen ja niittyjen jakautumisen ja yleiskuvan metsistä. Tiluskartat tulkintoineen ovat mielenkiintoista luettavaa. On jännittävää nähdä, miten uudistilojen perustaminen levittäytyi suoviljelyksille. Ilmajoella alkoi jo varhain hahmottua jokimaisema, jossa rannassa oli niittyjä, tieura joenpenkalla tulvarajan yläpuolella, peltolohkot vielä kauempana joesta vaihtuen vähitellen hakamaiksi. Myös kaupungeissa, kuten Pietarsaareissa, elettiin maatalouden varassa. Porvareilla oli pelto- ja niittymomistuksia ympäri kaupunkia.

Karttojen tarkka tutkistelu tuo esille erityisesti kirkkojen seudut ympäristöineen. Toisaalta myös sydänmaiden tervahaudat kartoitettiin. Kartta Tastin talosta Alavetelissä paljastaa Pohjanmaalle tyypilliset jokien tulvamaat. Kartoituksen laadussa näkyy yksittäisen maanmittarin

rooli. Siksi arvokkaita ovat maanmittarien nimiluettelot ja tiedot heidän toimikausistaan. Monia heidän töistään voi kutsua taideteoksiksi.

Maanmittari Erik Höjerin kartasta Lappajärven rannalla sijaitsevasta Savonkylästä vuodelta 1727 näkyy havainnollisesti, miten uudistila syntyi. Aluksi kaadettiin kaskimaa ja asuttiin tilapäisasunnossa. Aikaa myöten kaski raivattiin pelloksi ja asumus pystytettiin sen keskelle. Seuraavina vuosina talojen koko kasvoi, kun yhä uusia kaskimaita otettiin käyttöön ja raivattiin niityiksi ja pelloiksi. Saman kartoittajan tiluskartat Vöyrin kylistä osoittavat, että pellot olivat vuonna 1728 tyypillisesti eteläpohjalaisessa lohkojaossa, kun taas niityt sarkajaossa. Jokivarressa näkyvät kylien myllyt ja siltojen paikat. Mikä hieno dokumentti ja koristus jonkun tänä päivänä Jöralan tai Antialan kylässä asuvan kodin seinälle!

Kartoittajista oman erityisen ryhmänsä muodostavat niin sanotut komissiomaanmittarit. He työskentelivät 1700-luvulla maantieteellisissä mittauksissa. Heidän työnsä lähtökohtana oli nostaa Suomi jaloilleen sotien jälkeen. Kunnianhimoisena tavoitteena oli laatia kartat ja taloudelliset selvitykset jokaisesta Suomen pitäjistä. Tehtävä oli tietenkin ylivoimainen, mutta Pohjanmaalle siirretyt komissiomaanmittarit saivat hyvää aikaan, kuten karttakirjan näytteet osoittavat. Esimerkiksi Anders Colleenin Ilmajoen pitäjäkarta vuodelta 1761 on hieno. On upeaa seurata itselle tuttua Kyrönjokea Koskenkorvalta Peltoniemeen saakka. Joen molemmin puolin levisivät laajat nevat, joita tulvat pitivät kosteina ja jotka paljon myöhemmin kydöttiin pelloiksi.

Teoksen loppupuolella on erillisiä rajankäynteihin liittyviä karttoja. Omana lyhyenä lukunaan on luonnon ja ihmisen toiminnan näkyminen kartoissa. On mielenkiintoista asettaa nykyinen peruskartta 1700-luvun kartan päälle. Erityisen suuria muutokset ovat Pohjanlahden rannikoilla, missä suomalaiset maantieteilijät ovat ensimmäisestä Helsingin yliopiston maantieteen professorista lähtien seuranneet muun muassa maankohoamisen vaikutuksia. Teos johdattelee lyhyesti myös isojakoon Pohjanmaalla, unohtamatta tietenkään karttoja maakunnan kunniaakkaista sotatantereista.

Teoksen kartat ovat sellaisia, että niitä kannattaa tutkia pitkään nautiskellen. Samalla voi kokea myös taide-elämyksiä vanhojen kartanteon mestareiden luomuksista.

KALEVI RIKKINEN
Maantieteen laitos,
Helsingin yliopisto